

RESEARCH ARTICLE

Повсякдення вступників освітніх центрів «Донбас-Україна» (на матеріалах соціологічного дослідження)

Наталя Никифорова^{1*} , Микола Чаплик¹ , Ірина Сікорська¹

¹Мариупольський державний університет, Україна

*n.nykyforenko@mdu.in.ua

Анотація

У статті представлено результати соціологічного дослідження повсякденних практик абітурієнтів, які вступають до українських закладів вищої освіти з тимчасово окупованих територій України. Дослідження було здійснене у червні 2020 року у місті Мариуполь, за підтримки Фонду Конрада Аденауера. На базі 17 глибинних інтерв'ю зі здобувачами вищої освіти вдалось охарактеризувати специфіку повсякденного життя (робота, навчання, споживання, дозвілля, спілкування тощо) молодих людей на тимчасово окупованих територіях, з акцентом на їхніх потребах, інтересах, страхах, цінностях, пріоритетах, планах на майбутнє. Дослідження унаочнило, що мешканці тимчасово окупованих територій живуть в економічних реаліях, властивих пізньорадянській добі та періоду ранньої капіталізації економіки в Україні початку 1990-х років. Були зафіксовані тенденції до збідніння населення й ранньої молодіжної професійної зайнятості, до примітивізації дозвіллевих практик і привнесення в них потужного ідеологічного компонента. Молодь на тимчасово окупованих територіях роками живе в атмосфері закритості й страху, обмежень особистої свободи, перебуває під потужним пропагандистським впливом.

Для абсолютної більшості опитаних молодих людей війна та її наслідки стали екзистенційним викликом, який вплинув на всі сфери їхнього життя. Тим не менш, учасники дослідження, усвідомлюючи негативні наслідки військових дій і суспільно-політичних трансформацій на тимчасово окупованих територіях для їхнього життя, є схильними до толерування ситуації що існує. На емоційному рівні молоді люди демонстрували глибоку прив'язаність до своєї родини, «малої батьківщини», що пояснювало їхнє прагнення підтримувати тісні зв'язки з окупованими територіями. Попри наявні емоційні «скрепи», суперечливу просторову ідентифікацію, учасники дослідження все ж свої життєві стратегії пов'язали з міграцією, пріоритетами якої є Україна та ЄС. Однак, за їхніми оцінками, таких молодих людей на окупованих територіях меншість.

Отримані в ході дослідження дані є цінними для налагодження діалогу, конструктивної взаємодії між учасниками освітнього процесу, для створення толерантного, психологічно безпечного освітнього середовища в закладах освіти, де в значній кількості навчаються здобувачі з тимчасово окупованих територій України, чиї звички, цінності, думки вже певним чином відрізняються від способу мислення й життя української молоді.

Вступ

Після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року під тимчасовою окупацією опинилось 20,7 % території нашої держави (5 канал, 2022). Порівняно з 2014 роком зона окупації збільшилась майже втричі й охопила 310 громад у 8-ми областях України — Луганській, Донецькій, Херсонській, Запорізькій, Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській (Аналітичний портал, 2022). Задля збереження життя та здоров'я громадян, у березні-травні 2022 року до більш безпечних регіонів України було тимчасово переміщено 25 самостійних ЗВО і 19 відокремлених структурних підрозділів

Ключові слова:

абітурієнти, вступники, Донецька область, заклад вищої освіти, здобувачі, освітні центри «Донбас-Україна», повсякдення, респонденти, соціологічне дослідження, тимчасово окуповані території України

Мова статті:

українська

Отримано:

3 жовтня 2022 р.

Прийнято:

18 листопада 2022 р.

Опубліковано:

30 грудня 2022 р.

Цитування:

Никифорова, Н., Чаплик, М., & Сікорська, І. (2022). Повсякдення вступників освітніх центрів «Донбас-Україна» (на матеріалах соціологічного дослідження). *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 14, 30-41. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-30-41>

різних університетів. На момент переміщення у цих ЗВО навчалось понад 54 тисячі студентів і працювало майже 7 тисяч викладачів (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2022). Низка ЗВО Донецької і Луганської областей були переміщені повторно, адже, в результаті анексії Криму та окупації частин Донецької і Луганської областей у 2014 році, на підконтрольній українському уряду території була переведена діяльність 19 ЗВО.

Пріоритетними завданнями переміщених університетів в умовах війни є відновлення освітнього процесу й забезпечення належної якості освіти в нових безпекових умовах. Численні публічні дискусії щодо викликів і перспектив вищої освіти в умовах воєнного стану сьогодні пов'язуються з прагматичними питанням фізичної та психологічної безпеки навчання, з цифровізацією освіти, з фінансуванням університетів та ризиками вступної кампанії. Розгляд ролі університетів, у тому числі переміщених, у миротворенні, у післявоєнній відбудові та реінтеграції при цьому відходить дещо на другий план. Між тим, саме в цих стратегічних напрямках діяльності важливо не згаяти час, адже вони передбачають роботу зі світоглядним, аксіологічними компонентами, формування/трансформація яких можуть бути доволі тривалими.

Шляхи реконструкції конфліктів за допомогою освіти як інструменту реабілітації комплексу гуманістичних цінностей у свідомості людей, а також його безпосередньої імплементації у поточній життєдіяльності, окреслені у низці праць західних дослідників — К. МакГліна, М. Зембіласа, З. Бекермана, Т. Галлахера, І. Пачеко, Г. Хельського, й можуть застосовуватись до українського сьогодення (Терепищій, Свириденко, та ін., 2020). Значне місце у миротворенні засобами освіти відводиться діалоговим практикам, «народній дипломатії» й відновленню зв'язків, асиметричним каналам впливу — «від людини до людини». Діалог дозволяє прояснити позиції іншої сторони, зрозуміти, що впливає на формування тієї чи іншої позиції, які очікування чи страхи стоять за такою позицією. Діалог констатує різницю підходів та допомагає зрозуміти, що при цій різниці кожен може зробити, аби знизити гостру фазу конфлікту (Захарова, 2017).

Залучення абітурієнтів з тимчасово окупованої території (ТОТ) до української системи вищої освіти від 2014 року на рівні державної політики розглядалося здебільшого в контексті «боротьби за розуми»: «витягти молодь звідти», «не дати їй опинитися по ту сторону окопів», згодом — в контексті майбутньої реінтеграції, саме — як можливість забезпечення діалогу з мешканцями ТОТ. На молодь, яка обирала навчання в Україні, покладалась надія як на «провідників української інформаційної політики», «агентів змін». Міністерство освіти України спільно з фондом «Відкрита політика» розробили спрощену процедуру вступу до ЗВО для абітурієнтів з тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей та Криму через освітні центри «Донбас-Україна» та «Крим-Україна», які працюють в Україні з 2016 року. При цьому, динаміка вступу абітурієнтів з ТОТ не була значною (див. рис. 1). Охоплення українською вищою освітою молоді з ТОТ протягом 2016-2021 рр., за експертними оцінками, не сягало більше ніж 8 % за рік (Адамович, 2021), у зв'язку з чим у медійному просторі почали лунаати вигуки про «втрачених агентів змін», про «втрачене покоління». Громадські монітори вважають, що низька динаміка вступу абітурієнтів і поступова втрата зв'язків з молоддю з ТОТ протягом 2016-2021 років не в

Рис. 1. Динаміка вступу абітурієнтів з ТОТ Донецької та Луганської областей та Криму через освітні центри «Донбас-Україна» та «Крим-Україна» (Адамович, 2021)

останню чергу були пов'язаними з незнанням, а отже — недостатнім врахуванням в стратегіях МОНУ, їхніх реальних освітніх потреб й чинників, що впливають на рішення вступати до ЗВО на підконтрольній уряду України території. Також далися взнаки штучні перешкоди, створювані окупаційною владою для виїзду молоді до України, особливо з початком поширення COVID-19.

Так, опитування «Вступна кампанія-2021: досягнення та перешкоди», здійснене фондом «Відкрита політика», за підтримки проєкту USAID «Демократичне врядування у Східній Україні» у вересні-жовтні 2021 року (n=262 респонденти: 99 студентів з ТОТ, 112 вчителів/викладачів, які працюють з учнями з ТОТ, 51 керівник освітніх центрів «Донбас-Україна», «Донбас-Крим»), присвячене вивченню мотивів, поінформованості та проблем вступу абітурієнтів з ТОТ, показало, що основні перешкоди щодо вступу пов'язані з недостатнім рівнем знань абітурієнтами української мови й з труднощами перетину лінії розмежування, які створювала влада псевдореспублік «ДНР» та «ЛНР» — дозволи на перетин, обмеження кількості перетинів, допити на КПВВ. Більшість вступників з ТОТ зазначали, що потребують допомоги у навчанні через недостатній рівень знань української мови, а також — підтримки у психологічній адаптації після переїзду до України, адже з роками життя в ТОТ стало істотно відрізнитися від українських реалій (Фонд Відкрита політика, 2021).

Забезпечення права на вищу освіту молоді, яка залишилась на тимчасово окупованій території, сьогодні, при зростанні масштабів окупації, є вкрай важливим. У 2022 році для таких вступників навіть передбачена можливість дистанційного вступу до ЗВО України. Водночас, враховуючи значні людські жертви й безпрецедентні прояви жорстокості з боку ворога в поточній війні, масову мобілізацію мешканців ТОТ до ворожої армії, створення толерантного, психологічно безпечного освітнього середовища, налагодження діалогу, конструктивної взаємодії між учасниками освітнього процесу стають серйозним викликом для українських ЗВО. За таких умов, знання специфіки життя і навчання молоді на тимчасово окупованих територіях, розуміння її потреб, цінностей, пріоритетів, планів набуває особливої значущості.

Мета статті — є актуалізація ролі соціологічних досліджень для забезпечення ефективної адаптації вступників з ТОТ в українських ЗВО та розробки на їх основі дієвої державної політики з реінтеграції ТОТ після успішного завершення російсько-української війни, на прикладі дослідження «Життя на тимчасово окупованій території очима студентської молоді», здійсненого у червні 2020 року соціологічною науково-дослідною лабораторією переміщеного ЗВО — Донецького державного університету управління, за підтримки Фонду Конрада Аденауера в рамках конкурсу малих наукових робіт.

Методи дослідження

Дослідження базувалось на 17-ти глибинних інтерв'ю зі здобувачами 1-2 курсів, які до вступу постійно проживали в населених пунктах на тимчасово окупованій території Донецької області та вступили до закладів вищої освіти міста Маріуполя за програмою «Донбас-Україна». Учасники дослідження під час навчання регулярно їздили додому на тимчасово окуповану територію, де 7 з них мешкали у м. Донецьк, 4 в містах із чисельністю населення від 100 до 500 тис., 3 — в містах із чисельністю населення менше ніж 100 тис., 3 — в селах і селищах міського типу. Серед опитаних було 9 респондентів жіночої статі та 8 — чоловічої статі.

Під час проведення дослідження максимальну увагу було приділено забезпеченню анонімності та конфіденційності інформації — інтерв'юєром не називалося ні ім'я, ні прізвище респондента, ні назва населеного пункту на тимчасово окупованій території, в якому мешкає респондент (за виключенням м. Донецьк). Для забезпечення більшої відкритості респондентів інтерв'ю проводились за принципом «рівний — рівному» магістрантами спеціальності «Соціологія» Донецького державного університету

управління, Сполученому Королівстві, Франції, Швейцарії, Канаді, Японії, Китаї, Австралії, а також Німеччині.

Результати та їх обговорення (виклад основного матеріалу)

Переважає більшість опитаних відзначили тенденцію погіршення — за останні 5-6 років — економічної ситуації на тимчасово окупованій території, де розташований їхній населений пункт («економіка там руйнується», «у величезний мінус пішло все», «впало до низів»). У дослідженні візуалізувались тенденції реставрації структури зайнятості, типової для пізньорадянської доби та часу капіталізації економіки в Україні початку 1990-х рр., з властивими їм проявами моноіндустріалізму невеликих міст та містечок, непропорційним розвитком сфери послуг, поєднанням роботи за наймом з роботою у підсобному господарстві, масовим безробіттям, поширенням неофіційної та тимчасової зайнятості, практиками працевлаштування через знайомих / родичів, зосередження динаміки ринку праці в великих містах. Серед нових тенденцій — стрімке нарощування чисельності силових структур, оновлення кадрового складу (за принципом лояльності до режиму) в «державних» органах, рання зайнятість молоді (в умовах погіршення рівня життя).

За таких умов зайнятість молоді зосереджується головним чином у сфері послуг: продавці, офіціанти, баристи, касири, вантажники, співробітники кол-центрів, прибиральники, доставники суши, манікюрниці, аніматори, кальянники. Перевагою роботи в даному секторі є гнучкий графік, швидка професійна адаптація, контактність, чинники що обмежують — низька оплата праці (від 3-х до 10 тис. руб. на місяць), значна плінність кадрів, соціальна незахищеність через переважно неофіційний характер працевлаштування.

«Ну, вакансії, ясна річ, є, але там «горбатитися» за 3 копійки ніхто не хоче, і всі шукають для себе якийсь хороший варіант. Але його знайти дуже важко. Якщо ти там не володієш якоюсь... затребуваною професією...».

«Що стосується віку від 27 до припустимо 35 — роботу таким людям знайти реально... Припустимо, від 45 років..., їх уже не візьмуть на роботу. Всі вони йдуть служити за контрактом».

«У принципі [легка усмішка] по всіх [професіях] дуже важко, починаючи від проблем з ... примусовим отриманням паспортів, спочатку місцевих, ... зараз і російський... Якщо ні — забирай документи, йди з роботи... Такі принципові політичні питання, через які люди позбавлялися і позбавляються роботи. Раніше — на держслужбі, зараз — всі...».

Попри те, що робочі професії (слюсарі, будівельники, водопровідники, електрики, зварювальники, водії громадського транспорту) мають найбільший попит і є найбільш високооплачуваними, молодь неохоче відгукується на цей запит, через стереотип про непрестижний характер подібної зайнятості, необхідність тривалий час набувати відповідну кваліфікацію. Професії ж, які на тимчасово окупованих територіях вважаються привілейованими та високооплачуваними — поліція, військові, МНС також є не вельми привабливими для молоді, через підвищені ризики, зарегламентований характер діяльності, малопередбачувані перспективи подібної професійної активності в псевдодержавному утворенні.

Якість комунальних послуг, транспортного обслуговування на тимчасово окупованих територіях залежить від рівня інфраструктури конкретних населених пунктів, розбудованої ще до війни. Система ЖКГ працює у режимі підтримання та реагування на надзвичайні ситуації (насамперед — пошкодження водогонів, електромереж). За останні 2-3 роки наявні сервіси були стабілізовані. У Донецьку це — широкий спектр (за винятком авіа та залізничного сполучення, проблем якості мобільного та інтернет-зв'язку). У провінційних містах і містечках (якщо Донецьк вважати адмінцентром «ДНР») мають місце перебої з водопостачанням (вода подається за графіком, має низьку якість). У сільській місцевості централізоване водопостачання взагалі подекуди відсутнє, регулярність міжміського транспортного сполучення не забезпечується на належному

рівні, для комунікації з «зовнішнім світом» використовуються рейсові автобуси або «перевізники» (останнє є соціальним феноменом, породженим специфікою перетину лінії розмежування).

Щодо сфери споживання, то дослідження засвідчило значне падіння купівельної спроможності мешканців тимчасово окупованих територій, зосередження споживання головню на життєво необхідних продовольчих товарах, що є індикатором «порогу бідності». Разом з тим, в останні 2-3 роки у великих містах спостерігається певна позитивна динаміка інфраструктурного відновлення у сфері торгівлі, покращення логістики (шляхом налагодження зв'язків з виробниками з РФ та Білорусі), розширення лінійки товарів, послаблення проблеми дефіциту, на тлі збереження високого рівня цін на продукти харчування, промислові товари (особливо — електротехніку), та низької якості товарів.

«Все є... На початку були такі періоди... Зараз рік-півтора як вже стабільно. Усі продукти є».

«Продукти харчування є... Можна знайти... ну, все, що хочеш... Були б гроші, як то кажуть. Так, у принципі, дефіциту немає, але націнка йде Тобто ціни, які дорівнюють ростовським плюс-мінус. ... Раніше так, з м'ясом були проблеми, з молочкою, з яйцями..., ну, 2015-2016 роки... М'ясо було дуже дороге порівняно з нашим [йдеться про підконтрольні Україні території], бо ми постійно возили сири, м'ясо, овочі... Хто звик до українських продуктів — зараз їх там не так багато, як хотілося б, бо хочеться взяти вже те, що ти знаєш, що 100 % смачне та гарне. З російських продуктів — молоко смачне, я знаю, а з несмачного... — соки білоруські. ...Туди возять те, що дешево, з Білорусі.. Знайшли хороший ринок збуту для не дуже якісної продукції».

«Господарські магазини є. Теж великі супермаркети, наприклад, у Донецьку. ... Відповідно на ринках продається у нас [на ТОТ] більш-менш універсальне. [Дорогі] —... мобільні телефони, ноутбуки., ну в принципі ... електроніка, бо вона завозиться або з території України (якимось там шляхом), або з території Росії. Тому на неї дуже велику націнку роблять».

«Щодо одягу скажу, то скуплятися у торговельних центрах дуже дорого. ...Це майже місячна зарплата, якщо скупитись. Люди в основному купують [одяг] на ринках».

Баланс сімейного бюджету (який в дослідженні виступав одним з показників економічного добробуту сім'ї), 7 респондентів оцінили як «додатний» (вистачає на задоволення базових потреб і вдається робити певні заощадження), 5 — як «нульовий» (те що заробляється — те повністю витрачається, але у борг не беруть, намагаються усіляко економити), 5 — як «від'ємний» (грошей на життєзабезпечення бракує, змушені користуватися сторонньою допомогою — старших членів родини — бабусь, дідусів, або брати час від часу гроші в борг у знайомих). Не зважаючи на поширене безробіття, низький рівень доходів й брак коштів на задоволення базових життєвих потреб, респонденти переважно уникали характеристик поточних сімейних обставин як «складних життєвих», зазначаючи, що порівняно з 2014-2015 рр. — «краще слава Богу». В дослідженні проявив себе феномен «симуляційного добробуту», коли респонденти у своїх самооцінках свідомо завищували показники, соромлячись «бідності» чи «низькостатусності», або ж робили це несвідомо, під дією «захисного» психологічного механізму — надати ознаки благополуччя середовищу проживання задля підтримання власної психологічної стійкості в умовах дестабілізації.

Завдяки інформації від учасників дослідження вдалося виявити 4 домінуючі типи проведення дозвілля в «ДНР»:

- молодіжне розважальне дозвілля (спілкування з друзями — прогулянки, автопроменади, посиденьки в парках, на лавочках, зрідка — відвідування дискотек, та кафе);

- «домашнє» / сімейноцентроване дозвілля (проведення вільного часу зосереджено головню у власній домівці: спілкування в колі сім'ї, допомога батькам, відвідування родичів, комп'ютерні ігри, «сидіння в Інтернеті» — читання новин, перегляд відео в YouTube);
- «серйозне дозвілля» (регулярні заняття спортом, тренування, відвідування гуртків, хобі, ековолонтерство, саморозвиток);
- «відмова» від дозвілля — свідоме ущільнення фонду вільного часу для додаткових навчальних занять (наприклад, навчання у двох школах одночасно — за місцем проживання та екстернат на підконтрольній уряду України території, підготовка до ЗНО), а також — для підробіток.

Чинниками що обмежують молодіжне дозвілля є комендантська година, брак грошей, «бідність» інфраструктури та лінійки пропозицій, страх за особисту безпеку.

«Ну, дорослі не так часто потрапляють до комендатури, в основному — це молодь, яка хоче погуляти допізна. Кричать, співають, бо, в нашому населеному пункті інших веселощів немає, крім тих, які сам собі організуєш».

«Щодо кінотеатрів..., там фільми... завантажені... піратським шляхом, можна сказати. Щодо театру особливих таких заперечень немає».

«Там ти теж можеш сходити в кіно, але ... Зараз..., на мою думку, краще, а раніше — в році 2016-му... — у кінотеатрі йшов «Аватар». 2016 рік, а там 2009...».

«Насправді там [на непідконтрольній території] досі нічого такого цікавого немає, окрім як вийти увечері прогулятися і все. Ну, є якісь заклади, але, насправді, щоб там посидіти... — це дуже дорого».

«Я намагаюся не ходити на жодні заходи (... ну, це якісь мої «заскоки»), щоб ніде не потрапити випадково на камери і таке інше».

В умовах закритості, обмеження особистої свободи мешканців, посилення пропагандистського впливу, падіння рівня життя, базовим осередком дозвіллевих практик населення окупованих територій виступають масові безоплатні святкові заходи («8 березня», «1 травня», «9 травня», «11 травня», «День міста», «День шахтаря», «Новий рік»), організовані за типовим сценарієм, властивим часам «застою» в СРСР: спортивні змагання, виступи творчих колективів, оркестрів, промови місцевих очільників, нагородження, концерти заїжджих «зірок» сцени, дискотеки, салюти.

Щодо частоти проведення культурних заходів, їх масовості, якості, то оцінки респондентів були суперечливими — як критичними, так і нейтральними, і відверто схвалювальними. На них впливали як місце проживання, особисті смаки, так і політична позиція, міра лояльності до режиму.

«...Культурні заходи [сміх респондента] — важко сказати, бо вони... найчастіше є політизованими... Можуть бути на 9 травня заходи, на Новий рік. ... На великі свята. Основні — не дуже приємні для відвідування... Якісь фестивалі, ... свята... Але ж дуже мало людей. ...Зазвичай, як фотографують — начебто людей багато, ... іноді ловлять момент, а насправді — людей не дуже багато на таких заходах... Бо вони з року в рік одноманітні».

«...Людей просять прийти, в основному — школярів та співробітників там служб різних. ...Змушують приходити, ... «вишиковують у колони» на якісь свята, на кшталт 9 травня, 1 травня».

«...Люди просто бояться масових стовпотворінь..., бо думають, що буде якийсь теракт і все».

«...День перемоги та день республіки. ... Решта — це комендантська година, тому люди не мають особливого бажання».

«На будь-які заходи можна ходити, там День міста, без різниці — на будь-яке свято, якесь масове. Там збирається якийсь аншлаг, може приїхати якийсь співак, не знаю, чи салют запустять. На кожне свято щось своє, нове. І щоразу цікаве, люди приходять, натовпами стоять. Там навіть пройти неможливо. Інтерес є у людей...,

щось нове побачити приходять.... Ну ось 24 числа, три дні тому, парад проходив, замість 9-го травня..., у зв'язку з коронавірусом його перенесли. Чесно, я не ходив, у мене була робота, у мене не вийшло. Але кажуть що, ніби... було на що подивитися, на «ветеранів» і так далі».

Під час дослідження респонденти описували, як вони проводять свої типові дні (вихідні, будні) вдома, повернувшись з навчання в Маріуполі. Опитувані акцентували увагу на необхідності «відновлення» після «важкої дороги» — довше поспати, почитати, переглянути кіно. У багатьох опитаних є розвиненим почуття відповідальності перед сім'єю й вони намагаються, користуючись нагодою, у різний спосіб допомогти своїм рідним (хатні справи, покупки, порання в городі, по господарству тощо). Бюджет часу на домашні справи суттєво залежить від місця проживання респондентів й типу помешкання — приватний будинок чи квартира в багатоповерхівці. В сільській місцевості, в «своєму домі», допомога по господарству батькам займає лівову частку часу. Зважаючи на тривалу розлуку (від місяця до пів року) з рідними, для багатьох респондентів є важливим якомога більше часу приділити спілкуванню з батьками та іншими родичами — спільним трапезам, чаюванню, гостинам, посиденькам, розмовам, й у такий спосіб, за висловом однієї з респонденток — «підживитися». За необхідності, студенти виокремлюють час для виконання навчальних завдань, читання. Вечірній час більшість з них приділяє спілкуванню з друзями. В будні дні, через зайнятість друзів на навчанні чи на роботі, час спілкування є коротшим й локалізується недалеко від дому, у вихідні — більше можливостей для спільних подорожей «знаковими» місцями, зборів великих компаній. Суттєвих відмінностей, крім обмежень, пов'язаних з комендантським часом, в повсякденному способі життя на підконтрольній чи непідконтрольній території респонденти не зазначали.

Відчуття безпеки (на час проведення дослідження у червні 2020 року), властиве учасникам дослідження, характеризувалося двома вимірами: абстрактним (уособленням якого є конструкт «безпека населеного пункту») та особистим (який корелює з поняттями «фізична безпека», «захищеність прав», «міра особистої свободи»). Перший вимір характеризується нормативними показниками, якими можна маніпулювати за допомогою керованого інформаційного поля, а другий — реальними показниками, пропущеними через призму особистісного досвіду, переживань військових дій, правового безладдя тощо. У результаті має місце суперечливість оцінок рівня безпеки — рівень безпеки у місті оцінюється як високий, а рівень особистої безпеки — як низький. Комендантська година для молоді виступає як одне з найбільш неприйнятних, незручних обмежень, що істотним чином деформує молодіжний спосіб життя.

Попри наявні емоційні «скрепи», учасники дослідження свої життєві стратегії пов'язують з міграцією, пріоритетами якої є Україна та ЄС. Спираючись на свій суб'єктивний досвід (коло знайомих), який, звісно, не презентує загальних тенденцій, опитана молодь охарактеризувала міграційну активність з непідконтрольних територій, з моменту початку військових дій, як доволі високу — «дуже багато», «більшість виїхала», «половина», «десь третина», «десь чверть», «достатньо», «з однолітків практично всі виїхали, з рідні — більшість залишились». Серед основних напрямків міграційного руху найчастіше називалась Україна (12 разів) та Росія (7 разів), при цьому доля тих знайомих респондентів, хто перемістився в межах України є вищою, за долю тих, хто переїхав до РФ. Слід зазначити, що в дискурсі респондентів поняття «Росія» на асоціювалось з поняттям «за кордон», останнє вони пов'язували з європейськими країнами — Польща, Чехія тощо. Респонденти акцентували увагу на активізації переміщень в межах непідконтрольних територій — урбаністичний рух, концентрацію молоді в Донецьку, в першу чергу, у зв'язку з навчанням у ЗВО. Кілька респондентів фіксували й тенденцію зворотної міграції — повернення переселенців додому. Щодо представників соціальних груп, які вже виїхали чи схильні до міграції, то респонденти найчастіше згадували молодь, зокрема — абітурієнтів, серед представників же «перших хвиль» переселень на початку

війни, називались бізнесмени, які «переводили» свій бізнес в Україну, співробітники організацій і відомств, які перемістились разом зі своїми структурами.

«Здебільшого молодь їде, або... переїздить ближче до ВНЗ, які знаходяться ... у Донецьку. ... Частина їде в Росію, ось. ... Насправді мала частина виїжджає в Україну, щоб продовжувати навчання».

«Коли війна й все це почалося, то так, деякі ... з моїх знайомих поїхали звідси, поїхали до Росії..., хтось – в Україну. Але зараз мені здається — навпаки, багато людей... навпаки сюди повертаються, якимось приїжджають, якимось тут облаштовуються».

«Половина зараз, можливо, й хотіла б поїхати вчитися в Україну, але бояться. У багатьох немає паспортів. Зараз їм по 18-19 років, бояться якимось перетинати кордон. Вони повиїздили переважно у великі міста [на ТОТ], там де є більше навчальних закладів».

«Раніше виїздили як до Росії, так і до України. У кого де родичі, кому більше де подобалося, не знаю, куди було легше переїхати».

Для більшості опитаних молодих людей війна та її наслідки стали екзистенційним викликом, який вплинув на всі сфери їхнього життя. Контент-аналіз транскриптів інтерв'ю на предмет присутності в них теми війни дозволив зафіксувати зазначену тематику у нарративах 16 з 17 опитаних. Слово «війна» вживалося респондентами 65 разів. Не зважаючи на те, що інтерв'юєри не використовували жодних слів для позначення квазідержавних утворень та їхніх інституцій, за результатами аналізу транскрибованих інтерв'ю було встановлено, що аббревіатура «ДНР» та похідні від неї вживалися респондентами 29 разів, а слово «республіка» та похідні від нього слова та словосполучення — 18 разів.

Говорячи про власні життєві стратегії, більшість респондентів з-поміж опитаної нами молоді не бачать для себе майбутнього на тимчасово окупованій території. Лише одна респондентка з 17 опитаних вказала, що пов'яже своє особисте майбутнє з рідним містом, яке знаходиться на непідконтрольній території, а 11 з 17 опитаних респондентів вказали, що пов'язують своє особисте майбутнє з територією України.

На запитання: «Чи розглядає Ваше найближче оточення перспективу повернення території, де знаходиться Ваш населений пункт до складу України?» з 17 опитаних 11 дали позитивну відповідь, при цьому 2 зауважили, що таке бажання є не однозначно вираженим серед їхніх близьких та знайомих, а десь – 50:50. 2 дали негативну відповідь (1 — з причини нереалістичності перспективи, 1 — з ідейних міркувань), 4 зазначили, що їхньому оточенню «все одно». Щодо перепон реалізації «сценарію повернення» респонденти вказували: нерозуміння долі колаборантів, ризику активізації воєнних дій, усталення нового укладу життя, ідейну несумісність.

«Ну, мені здається, це [перспективу повернення ТОТ під контроль України] всі розглядали, але ніхто не розуміє, як це буде... Куди просто подінуть стільки поліції, стільки військових та стільки політиків, ну мені якимось це не дуже зрозуміло... Усіх не посадиш. І куди їх? І що з ними?».

«Так, побоювання завжди є, тому що це не просто сутичка двох країн, це повноцінний військовий конфлікт, де задіяна не тільки стрілецька, а й потужніша зброя, тому ніхто не знає, як це буде – повернення. І ніхто не виключає той факт, що це знову буде стрілянина і... ну – це страшно».

«Мені здається, більшій частині [мешканців ТОТ] уже все одно. Вони знайшли роботу, знайшли своє місце в житті і все».

«Всі вже по суті втомилися певною мірою від цієї окупації. Як би є така певна частина громадян, які саме тільки за Україну. Ну а здебільшого (напевно, близько половини) — це ті, кому вже все одно, що завгодно — Україна, Росія, аби не те, що зараз існує».

«Моя сім'я..., решта близьких — ... вони не зовсім зацікавлені в цьому. Вони розділяють певну ідею, що насправді республіка має якісь шанси... У деяких такі думки

є, що поки що... ось... воно починає розвиватися..., поки що важко, а потім — все буде добре. І вони підживлюють себе легендами».

Висновки

Проведене соціологічне дослідження засвідчило низку відмінностей у думках, звичках, цінностях молоді на тимчасово окупованих територіях Донецької області, пов'язаних з відтворення на ТОТ економічних реалій та способу життя пізньорадянської доби. Переїзд в Україну для вступників центрів «Донбас-Україна» виглядає як своєрідна «подорож у майбутнє». На тимчасово окупованих територіях молодь роками живе в атмосфері закритості й страху, обмежень особистої свободи, перебуває під потужним ідеологічним впливом, тому шукає прихисток, в першу чергу, в колі сім'ї. На емоційному рівні молоді люди мають глибоку прив'язаність до своєї родини, «малої батьківщини», що пояснює їхнє прагнення продовжувати підтримувати тісні зв'язки з окупованими територіями.

Усвідомлюючи негативний вплив військових дій і суспільно-політичних трансформацій на тимчасово окупованих територіях на їхнє життя — економічний занепад, безробіття, низьку оплату праці, тіньовий характер зайнятості, зубожіння населення, звуження номенклатури сфери послуг, високу вартість продуктів харчування та промислових товарів, примітивізацію дозвілєвих практик тощо — молоді люди, тим не менш, є схильними до певного толерування існуючої ситуації, а також — до толерування колабораційної діяльності мешканців ТОТ (наприклад — працевлаштування у силові квазідержавні структури). Не втішним є той факт, що за оцінками учасників дослідження, на 6-й рік окупації (станом на червень 2020 року) меншість молодих людей на окупованих територіях пов'язували своє майбутнє з Україною.

Практичне значення проведеного соціологічного дослідження полягає в спробі вдосконалення методології та методики проведення прикладних досліджень серед важкодоступних соціальних груп, до яких належить молодь (і в цілому населення) тимчасово окупованих територій. Перш за все, це стосується подолання труднощів гарантії безпеки респондентів та інтерв'юєрів, забезпечення анонімності та конфіденційності при зборі даних, а також — опосередкованого отримання інформації, яка є табуованою з політичних чи ідеологічних міркувань або витискується з свідомості як психологічно дискомфортна чи небажана, шляхом комбінування різних методів аналізу даних.

Презентований напрям досліджень — повсякдення тимчасово окупованих територій очима студентської молоді, на нашу думку, має посісти вагоме місце в тематиці дослідницької діяльності ЗВО, до яких вступають абітурієнти з тимчасово окупованих територій, не лише в практичних цілях сприяння адаптації вступників з ТОТ, а й з метою забезпечення розробки дієвої державної політики щодо перспектив реінтеграції ТОТ після успішного завершення війни.

Зауважимо, що презентоване дослідження відбувалося в умовах військового конфлікту низької інтенсивності. Поточна ж повномасштабна війна призвела до розширення зони активних бойових дій та тимчасового збільшення площі окупованих територій, на яких залишилася, зокрема, й українська молодь, а також — до переміщення (не завжди добровільного) української молоді на територію країни-агресора. За таких умов, освіту як чинник деокупації варто використовувати у набагато більшій мірі. Залучення до українських ЗВО та підтримка високого рівня лояльності до абітурієнтів, учнів та студентів з щойно окупованих територій, культивування ідеалів свободи й захист демократичних стандартів є вкрай важливим для непохитності ціннісних імперативів молоді в жорстких умовах окупації, адже поразка агресора в окремих регіонах України під час повномасштабного вторгнення довела, що фізична деокупація значно полегшується за умов, коли не є окупованою свідомість людини, мешканців громад чи суспільства в цілому.

Бібліографічні посилання

- 5 канал. (2022, 25 травня). Росія тимчасово окупувала вже 20,7% території України. <https://www.5.ua/suspilstvo/rosiia-tymchasovo-okupuvala-vzhe-207-terytorii-ukrainy-forbes-278035.html>
- Адамович, Н. (2021, 6 грудня). Втрачені агенти змін: чи справді Україна робить усе для залучення абітурієнтів з ТОТ. *ZMINA*. <https://zmina.info/articles/vtracheni-agenty-zmin-chy-spravdi-ukrayina-robyt-vse-dlya-zaluchennya-abituriyentiv-z-tot/>
- Аналітичний портал (2022, 4 червня). В Україні розширили перелік тимчасово окупованих територій. *Слово і діло*. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/novyna/bezpeka/ukrayini-rozshyryly-perelik-tymchasovo-okupovanykh-terytorij>
- Захарова, О. (2017, 21 березня). Десять міфів про миротворчий діалог. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/03/21/7138650/>
- Николаев, Е., Рій, Г. & Шемелинець, І. (2022, 12 липня). У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети? *Вокс Україна*. <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/>
- Тереписий, С., Свириденко, Д., Хоменко, Г., Заїчко, В., Дунець, В., Додонов, Д. & Верьовкін, В. (2020). *Українська освіта в умовах війни*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Фонд Відкрита політика. (2021). *Вступна кампанія — 2021: досягнення і перешкоди: результати соціологічного опитування*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/11/03/Prezent.preskonf.3.11.2021.USAIID.pdf>

References (Translated and Transliterated)

- 5 kanal. (2022, 25 travnya). Rosiya tymchasovo okupuvala vzhe 20,7% teritoriyi Ukraini [Russia temporarily occupied 20.7% of the territory of Ukraine]. <https://www.5.ua/suspilstvo/rosiia-tymchasovo-okupuvala-vzhe-207-terytorii-ukrainy-forbes-278035.html> [In Ukrainian].
- Adamovich N. (2021, 6 grudnya). Vtracheni agenti zmin: chi spravdi Ukrayina robit use dlya zaluchennya abituriyentiv z TOT [Lost agents of change: is Ukraine really doing everything to attract applicants from the]. *ZMINA*. <https://zmina.info/articles/vtracheni-agenty-zmin-chy-spravdi-ukrayina-robyt-vse-dlya-zaluchennya-abituriyentiv-z-tot/> [In Ukrainian].
- Analitichnij portal (2022, 4 chervnya). V Ukrayini rozshirili perelik tymchasovo okupovanih teritorij [In Ukraine, the list of temporarily occupied territories has been expanded]. *Slovo i dilo*. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/novyna/bezpeka/ukrayini-rozshyryly-perelik-tymchasovo-okupovanykh-terytorij> [In Ukrainian].
- Zaharova O. (2017, 21 bereznya). Desyat mifiv pro mirotvorchij dialog. [Ten myths about peace dialogue]. *Ukrayinska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/03/21/7138650/> [In Ukrainian].
- Nikolayev Ye., Rij G. & Shemelinec I. (2022, 12 lypnya). U chuzhyh stinah: yak dolayut problemi peremisheni universiteti? [In foreign walls: how do relocated universities overcome problems?] *Voks Ukrayina*. <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/> [In Ukrainian].
- Terepishij S., Sviridenko D, Homenko G., Zayichko V., Dunec V., Dodonov D. & Verovkin V. (2020). *Ukrayinska osvita v umovah vijni [Ukrainian education in the conditions of war]* (S. Terepishij, Red.). Kyiv : NPU imeni M. P. Dragomanova [In Ukrainian].
- Fond Vidkrita politika (2021). *Vstupna kampaniya — 2021: dosyagnennya i pereshkodi: rezultati sociologichnogo opituvannya [Induction campaign — 2021: achievements and obstacles: results of a sociological survey]*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/11/03/Prezent.preskonf.3.11.2021.USAIID.pdf> [In Ukrainian].

Фінансування

Публікацію підготовлено у рамках виконання Проєкту «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» / «Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities, REDU» (2020-2024 рр.) за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю Наталі Никифоренко, Миколи Чаплика, Ірини Сікорської (Маріупольський державний університет) і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

Відомості про авторів

Наталія Никифоренко, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціального управління, Маріупольський державний університет, Україна, n.nukyforenko@mdu.in.ua

Микола Чаплик, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет, Україна, m.charlyk@mdu.in.ua

Ірина Сікорська, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри культурології, Маріупольський державний університет, Україна, i.sikorska@mdu.in.ua

Інформація про наукове періодичне видання

Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство» (International Scientific Journal of Universities and Leadership) внесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальністю «011 Освітні, педагогічні науки» відповідно до наказу МОН України від 17 березня 2020 р. № 409.

Науковий журнал представлено у таких базах даних, реєстрах і пошукових системах: Crossref, Наукова періодика України (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Educational Research Abstracts Online (ERA), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Library of Science (University of Warsaw), Index Copernicus International тощо.

RESEARCH ARTICLE

Everyday Life of the Applicants of the «Donbas-Ukraine» Educational Centers (Sociological Survey)

Natalia Nykyforenko^{1*}, Mykola Chaplyk¹, Iryna Sikorska¹

¹Mariupol State University, Ukraine

*n.nykyforenko@mdu.in.ua

Abstract

The article presents the results of the sociological study of everyday practices of applicants entering Ukrainian higher education institutions from the temporarily occupied territories of Ukraine. The research was supported by Konrad Adenauer Foundation and conducted in June 2020 in Mariupol. Seventeen deep interviews with the students allowed to get the insights of their everyday life (work, study, consuming, leisure, communication, etc.) in the temporarily occupied territories, focusing on their needs, interests, fears, values, priorities, and plans for the future. The research clearly showed that people in the temporarily occupied territories live in the economic realities typical to the late Soviet era and the period of early capitalization of the economy in Ukraine of early 1990s. The tendencies towards impoverishment of the population and youth unemployment were mentioned along with primitivizing of their leisure activities and introduction of a powerful ideological component into the latter. The youth in these territories for years has been living in the atmosphere of secrecy and fear, restrictions of personal freedoms, and heavy propaganda influence. The war and its consequences became an existential challenge for the absolute majority of the interviewed young people that affected all areas of their lives. Yet, some of the participants, being aware of the negative consequences of military actions and social political transformations in the temporarily occupied territories were inclined to tolerate the existing situation.

On the emotional level, young people demonstrated deep attachment to their family, their «little homeland», which explained their desire to maintain close ties with the occupied territories. In spite of existing spiritual bonds and conflicting spatial identification, the participants nevertheless associated their life strategies with migration, where Ukraine and the EU are on top of their priority list. However, according to the respondents' assumption there are not many young people in the occupied territories who would share this.

The data obtained from the survey are valuable for establishing a dialogue and constructive interaction among students, and for creating a tolerant, psychologically safe academic environment in the higher education institutions with significant number of students from the temporarily occupied territories of Ukraine, whose habits, values, and thoughts are already somewhat different from the way of thinking of youth in the other parts of Ukraine.

Funding

This publication was produced under the Project “Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities, REDU” (2020-2024) with the financial support of the European Union. Its contents are the sole responsibility of Natalia Nykyforenko, Mykola Chaplyk, Iryna Sikorska (Mariupol State University) and do not necessarily reflect the views of the European Union.

Author details

Natalia Nykyforenko, Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Management, Mariupol State University, Ukraine, n.nykyforenko@mdu.in.ua

Mykola Chaplyk, Ph.D. in History, Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University, Ukraine, m.chaplyk@mdu.in.ua

Iryna Sikorska, Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Mariupol State University, Ukraine, i.sikorska@mdu.in.ua

Keywords:

applicants, Donetsk region, higher education institution, educational centers “Donbas-Ukraine”, everyday life, respondents, sociological survey, temporarily occupied territories of Ukraine

Language:

Ukrainian

Citation:

Nykyforenko, N., Chaplyk, M., & Sikorska, I. (2022). Everyday Life of the Applicants of the “Donbas-Ukraine” Educational Centers (Sociological Survey). *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 14, 30-41. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-30-41> (in Ukrainian)